

DÜNDEN BUGÜNE TÜRKMENİSTAN TARIMI

Makale Başvuru Tarihi: 18.02.2018
Makale Kabul Tarihi: 13.03.2018

Suray CHARYYEVA

Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans mezunu
suraycharyyeva5@gmail.com

Murat ÖZTÜRK

Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü
moztrk@gmail.com

Özet

Amaç: Bu çalışma birkaç yüzyıl boyunca Türkmen halkının tarım faaliyetlerindeki değişiklikleri ve siyasi sistemdeki gelişmeler arka planında sunmayı amaçlamaktadır.

Yöntem: Çeşitli literatür ve istatistik verilerden yararlanılarak ve siyasi gelişmelerle ilişkilendirilerek Türkmen topraklarında tarımsal değişimler incelendi. Ayrıca kolektif dönemdeki, kolektifleştirme tartışmalarına, Aleksandr Chayanov'un aile ve kooperatif ekonomisi teorisi görüşü ile birlikte yer verildi.

Bulgular: Üç farklı dönemde Türkmenistan'ın sadece tarımsal değil oysa yapısal ve kültürel değişimleri gözlemlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkmenistan Tarımı, Tarım Sistemleri, Aleksandr Chayanov, SSCB, Geçiş Ekonomilerde Tarım.

Bilgilendirme: Bu makale 28.12.2017 tarihinde Kırklareli Üniversitesinde savunulan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

TURKMENISTAN AGRICULTURE FROM PAST TO PRESENT

Abstract

Objectives: The main purpose of this study is to research agricultural changes and how political situations affected to the agricultural life of the Turkmen people over the course of several centuries.

Methods: Different literatures and statistical data were used for researching the differences in agriculture during the centuries. Also were researched theories of Alexander Chayanov about family and cooperative economy against collectivization.

Results: During researching was a seen not only agricultural change but also there were big structural and cultural changes in the life of Turkmen people.

Key Words: Turkmenistan's Agriculture, Agricultural Systems, Alexandr Chayanov, USSR, Agriculture in Transition Economies.

Acknowledgement: This article was prepared from the master's thesis defended at Kırklareli University on 28.12.2017.

Giriş

Tarım sektörü geçmişte olduğu gibi günümüzde de çoğu ülkelerin ana ekonomik sektörüdür. Pek çok ülkede istihdamının önemli bir kısmını tarım sektöründe çalışanlar oluşturmaktadır, Aynı durum Türkmenistan için de geçerlidir.

Günümüzdeki Türkmenistan topraklarında Türkmenlerin ataları Rusların işgali öncesinde dağınık ve kabileler halinde yaşamaktaydılar. Rusların işgali sonrasında Türkmen kültürü ve tarımı yapısal değişime maruz kalır. Ardından Sovyetler Birliği'nin kurulması da eski Türkmen kültürünün büyük ölçüde yok olmasına sebep olur. 1980'li yıllara gelindiğinde Sovyetler birliğindeki reform çabaları ve ardından sitemin çözülmesi ile piyasaya daha çok rol veren yeni bir evreye geçilir. Bu çalışmada belirtilen bu dönemlerde Türkmenistan tarımının öyküsü ve analizini yapmaktadır.

1. Ruslar Gelmeden Önce Türkmenistan

1.1. Türkmen Kabilelerinin Tarım Sistemleri

XX. yüzyılın başına kadar belli bir coğrafi sınırı olmayan Türkmen kabilelerinin mülkiyet hakları için birbirleri ile savaşları ve anlaşmazlıkları çoktu. Sürekli toprak kavgası, dış baskılar ve kuraklıktan dolayı arazilerin sulanabilmesi zordu.

Amuderya, Etrek ve Gürgen vadileri, Horezm'in bir kısmı, Murgap vahası ve Köpetdağ'ın eteği bölgeleri tarım işleri için o zaman da müsait topraklardı (Dinç ve Çakır, 2008:128). Balkan vilayetinde Yazır, Göklen, Eymur kabileleri, Lebap vilayetinde ise Yemreli, Alili, Ersarı kabileleri tarımla uğraşmaktaydı (Dinç ve Çakır, 2008:128). Türkmenler üzüm, salatalık, kavun, havuç, soğan, diğer sebzeleri; buğday ve pek çok bitkiler yetiştirirdi (Dinç ve Çakır, 2008:104).

Türkmenlerin Rus Çarlığı tarafından işgalinden önce birkaç su ve toprak sistemi vardı. Bunların en yaygın ve bilinenleri *Sanaşık*, *Mülk*, *Vakıf*, *Karende* sistemleri idi. Onun dışında *Hasse* [1], *Ynam* [2], *Emlak*, *İjara yerler* sistemleri vardı (Tema: XIX Asyryň I Ýarymynda Türkmenlerde Ýere-Suwa Eýeçiligiň Görnüşleri).

En yaygın olan *Sanaşık* sisteminde topraktan ve sudan kullanım hakkı ailenin birey sayısına göre verilerek prosedür yılda 1 veya 2 kere tekrarlanır, yeni evlenen çiftlere de ek hak tanınırdı. *Sanaşık* sisteminde tam hakkı alan (yılların devamında hep verimli hasat alıp ve üretim faktörlerini etkin kullanan aileler toprak kullanımından tam hakkı alırlar) aileye yerleşik yeri için mülk hakkı verilirdi. XIX. yüzyılda mülk yerleri özelleştirilerek, kullanan aileye mahsus hale getirildi. Bu topraklar nesilden nesle miras yolu ile geçmiştir.

Karende veya *kiraya verme* sistemi ise toprağı olmayan, sadece emek gücüne sahip olan insanların durumu iyi olan, toprak sahiplerinin topraklarında çalışmasıdır. Bu sistem Avrupa'daki feodalizm sistemini anımsatır.

Vakıf sistemi ise din adamlarına, din işlerini iyi yaptıkları için toprak ve sudan kullanma hakkı verilmesidir. Bu sistem genellikle Hiva ve Buhara illerinde uygulanıyordu (Dinç ve Çakır, 2008:134). Bu yıllarda en yaygın tarım faaliyeti hayvancılıktır.

Ayrıca her kabile kendi arkına (aryk) sahip olup köy ahalisinin sıra ile bu arki korumak ve temizlemek gibi işleri yapma mecburiyeti vardı. Her kabilenin yerel ve genel "*Mirapları*" vardı. Genel Mirap ana su yolunu kontrol etmek ve su dağıtımından sorumluyken, yerel Mirap ise sulama kanallarından sorumluydu (Shamyradov, 1990:14). Köylüler hesaplı biçimde su dağıtarak tarım ürünlerinden verimli hasat almaya çalışıyordu.

1.2. Hayvancılık

Halk arasında hayvancılıkla uğraşanlara "*Çarva*" (çoban) olarak adlandırılırken, toprakla uğraşan halk ise "*Çomur*" (çiftçi) olarak biliniyordu. Türkmenlerin atalarından miras olarak devir aldıkları zenginliğin büyük işareti hayvan sayısı olduğundan her aile en azından birkaç küçükbaş hayvan edinerek evlerine yakın meralarda otlatırdı. Genellikle çarvalar Abdallar ve İgdirler kabilesinden insanlardan oluşur (Gollanma Kitaphanasy, "Çarwalaryň Oturymlygy Geçirilmegi").

Çarva ve çomurlar hayvancılık ve tarımdan artan ürünleri satarak ek gelir elde etmekteydi. Hayvanların beslenmesi ve su sorunları, yeni kuyuları, karizleri (kuyuya benzer yapıtlar) kazmak, onlarla uğraşmak, sürekli göç halinde olmayı gerektiriyordu. Başlıca yerli hayvanlar: Sarıca, Karakul, Arabı koyunları (Gollanma Kitaphanasy, "Çarwalaryň Oturymlygy Geçirilmegi"); Türkmen, Meymene, Seista inekleri;

Yomud kambur öküzleriydi (Turan ve Dinç, 2015:53). Deve ve at yetiştirmek de önemli hayvancılık alanlarından birini oluşturuyor ve bu hayvanlar ulaşım aracı olarak da kullanılıyordu.

1.3. Çarlık Rusya'sının Türkmen Toprakları ile Tanışmaya Başlaması

XVIII. yüzyılda Rus Çarlığı Türkistan'ı keşfederken, Türkmen kabilelerinin yaşadığı toprakları da unutmaz. Özellikle, 1819 – 1836 yıllarında Türkmenistan coğrafyasına yoğun biçimde gelip giderler. 1881 yılında Ahal vilayetindeki Göktepe kalesini ele geçirdikten sonra Çarlık Rusya'sı barış iddiaları ile bu topraklar üzerinde kendi siyasi çıkarlarını hayata geçirmeye çalışırlar.

Çarlık Rusya'sının yeni sömürü bölgesi olan Zakaspi (günümüzdeki Türkmenistan'ın ana coğrafya kısmı) Ruslar için yeni gelir kaynağı ve ticaret bölgesi olur. Bölge, ayrıca, Çarlık Rusya'sının son dönemlerinde Türkistan ana tarım merkezlerinden biriydi. Bu topraklar iklim şartlarından dolayı pamuk ve diğer ürünlerde yüksek verim verebilecek potansiyele sahiptir. Bu yüzden Çarlık Rusya'sı bu topraklarda tarımı geliştirmek konusunda çalışmalar başlatır. Rus hükümeti yaptığı tarımsal reformlarla eski Türkmen yaşam biçiminin de değişime uğratar. Göçebe halkları yerleşik hayata alıştırmakla tarımla daha fazla uğraşmalarına özen gösterir.

Tüm Zakaspi bölgesi ekilebilir alanı 1880 yılında 43.883 Desyatina iken (ortalama 47,8 bin ha), bu rakam 1915 yılında neredeyse 4 katına çıkar (267 bin ha). 1890 yılında ekim alanlarının çok küçük bir kısmını pamuk, buğday ve arpacak tutarken, 1915 yılında bu ürünler tüm ekim alanlarını kaplar. Böylece sebze, meyve ve bahçe ekinleri ikinci plana atılmaya başlanır. Bir bakıma köylü tarımının geleneksel unsurları sonlandırılarak, köylünün sebze ve meyve gibi hem kendi tüketim hem de pazarda satmak için üretim yapma imkânları azaltılmış olur.

Çarvaların yerleşik hayata geçirilmesi reformu hayvanların sayısında belli bir miktarda azalmaya neden olur. 1910 yılında hayvanların toplam sayısı 2,816 milyondur ve bir yıl içinde 778,7 (%27,2) bin azalır. Bu Zakaspi bölgesi için büyük bir hayvan azalışı demektir. Ayrıca, 1880'lerden başlayarak Çarlık Rusya'sının uyguladığı toprak reformlarından sonra 200.000 karendenin (kiracının) toprağı hükümetin eline geçer (Fedorov, 1901:72).

Her olayın hem pozitif hem de negatif yanı olduğu gibi, Rusların Orta Asya topraklarına gelmesinin de pozitif tarafı tarımda ve diğer ekonomik sektörlerde çok büyük ilerlemeler gerçekleştirmesidir. Sulanabilir araziler artar, kanal ve barajlar kurularak ve yeni teknolojiler kullanılarak daha yüksek verimli bir üretim gerçekleştirilir. Fakat bu gelişmelerin diğer tarafı da halka baskı yapılarak, köylülerin topraksız bırakılması olur.

2. SSCB ile Gelen Değişimler

Zakaspi bölgesinde proletarya sınıfı Çarlık Rusya'sının diğer eyaletlerine göre daha küçük bir orandaydı. Yerli zenginlerin, Rus ve Ermeni Ağalarının köylüleri istedikleri gibi sömürmesi halkı yormuştu. Zaten ellerinden giden topraklar ve alışmış olduğu yaşam düzeninin yıkılması ile alınmaya başlanılan yeni vergilerden yorulan halkın sabrı sınırlarına gelmişti. 1916 yılında Rus Çarlığının 1.Dünya Savaşı'nda askeri eksikliği nedeni ile Orta Asya Halkını da askere çağırması bardağı taşıran hamle olur. Bu süreçte Çarlığın farklı bölgelerinde başlayan ayaklanmalar, yeni bir devrim için umut ve öncü olarak 1917 yılındaki "Devrimin 2. etabı" olarak adlandırılır.

Devrimden sonra ortada büyük bir sorun vardır; o da ekonomidir. Zaten savaşlardan dolayı ülke kendini ayakta tutacak halde değilken, yeni ülkenin gelişimi için finansal kaynak nasıl bulunacaktı ve hükümet nasıl tam olarak komünizme geçecekti?

Lenin ve arkadaşları birçok yeni politika ve reformlara imza atmaya başlar. Bilim adamları ve farklı grup üyeleri SBKP (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) toplantılarında yeni Ülkenin nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda farklı projeler, planlar ortaya atarken aralarında da anlaşmazlıklar da vardır. Toplumun büyük kısmı tarımla uğraştığına göre, tarım politikaları her şeyden öncedir.

Ancak devrimden sonra gelen Askeri komünizm zamanı hükümetin halkı talan etme dönemi olur. Halkın ellerinde ne varsa alınarak hükümetin «Komünizm» hülyası için kullanılır. Lenin halktan her şeyin zorla alınabileceğini fakat köylülerin emeğini zorla alınamayacağını farkındadır. Böylece köylülere tarım konusunda özgürlük verilmesini aynı zamanda her şeyin kontrol edilmesi gerektiğini belirtir.

Askeri komünizm olarak tarihe geçen dönem SSCB için en zor dönemlerden biridir. 1918–1921 yıllarını içine alan bu dönemde hükümet ayakta kalabilmek için herkesten sonuna kadar vergi alır. Özellikle hükümet

çiftçiden birçok vergi alır, ortalama olarak her çiftçinin tarımdan elde ettiği üretimin %70'ini hükümete verme zorunluluğu vardı. Bu verginin adı "Prodravyostka" dır. Prodravyostka çiftçilerin hayatını çok zor durumda bırakır. Çiftçilerin emeğinin ürünlerinin %70'inin ellerinden bedavaya alınması büyük açlıklara yol açar.

"Askeri Komünizm" döneminden sonra, NEP (1921-1928) dönemi başlar. NEP'in (Novaya Ekonomicheskaya Politika – Yeni Ekonomik Politika) uygulanmaya başlanması ile SSCB gelişmeye, finansal sorunlarını azaltmaya başlar. Savaş döneminde kapatılan tüm işletmeler geri açılmaya başlarken halktan alınan vergilerde azaltılır. Askeri komünizm döneminde alınan "Prodravverstka" vergisi yerine "Prodnalog" vergisi getirilir. Prodravvertska'ya göre daha hafif ve halkın elde edilen gelirinin %30'unu hükümet istemekteydi. Ayrıca zamanla bu oran indirilmeye başlandı.

Fakat NEP dönemi öncesi ve esnasında siyasetçi ve ekonomistlerin arasında hala da siyasi konularda tartışmalar devam etmekteydi. Bolşevikler komünizme gidilecek yolun "Kolektivizm" olduğuna iddia ederken, bağımsız ekonomistler, Menşevikler ve diğerleri NEP'in devam etmesini istemekteydi. Ancak NEP politikası çoğu Bolşeviklerin gözünde Sosyalizm hayallerini bir kenarda bırakarak kapitalist dünyanın peşinden gitmekte. Stalin'in başa gelmesi ile 1927 yılı Aralık ayının 2-19 tarihleri arasında Moskova'da gerçekleşen Bütün Sovyetler XV. Kurulundan sonra kolektifleştirme ile ilgili kararlar alındı ve hızlı bir biçimde uygulanmaya başlandı. Bu yüzden bu kurul da "Kolektifleştirme Kurulu" olarak tarihe geçer (Lavrinenko vd., 1958:9). Bu kuruldan sonra Kolhoz [3] ve Sovhozların [4] kurulması hızlanır. NEP'in kaldırılması ile kolhozlar insanların hayatında büyük rol oynamaya başlar. Kolektifleştirme politikasına alternatif yaklaşım, teorilerinin etkisi günümüzde devam eden, Alexander Chayaov tarafından dile getirilir. Her ne kadar Chayaov'un görüşleri iktidar tarafından benimsenirse de kapsamlı bir analiz ve güçlü bir politika önerisi içermekteydi, o nedenle, bu dönemi ve sonrasını daha iyi anlamak için kısaca Chayaov'un görüşlerine de bakmak aydınlatıcıdır.

2.1. Alexander Chayanov

Hükümette tarımın nasıl yönetilmesi gerektiği konusu tartışılırken birçok ekonomist *kolektivizmi* savunurken bir kısmı da *Aile Ekonomisini ve Kooperatifleşmenin* daha iyi olacağını öne sürmekteydi. İkinci görüşü savunanlardan biri Alexander Chayanov'dur.

Chayanov'un yaklaşımının odağında köylü aile tarımı ve tarım kooperatifleri yer alır. Chayanov hiçbir sisteme tam olarak karşı değildi, çalışmalarında her sistemden biraz alarak ortaya farklı bir yaklaşım çıkarmayı başarmıştı. Ancak Kapitalizmin "homo-economicus" mantığını reddederek, insanların esas motivasyonunun sosyoekonomik amaçlar olduğunu da göstermekteydi (Nikulin, 2004). Ayrıca ekonomik çevre sürekli değişimde olduğu için bir sistemin sürekli devam etmeyip, farklı ortamlara göre değişeceğini ve dönemlere göre farklı sistemlerin hüküm sürebileceğini ileri sürüyordu.

Chayanov'un çalışmalarını yaptığı dönemde aileler arasındaki bağlar günümüze göre daha kuvvetli idi. Bu yüzden O, bir hocalıkta (ailede; aile ekonomisi) birden fazla aile olabileceği ve her ailenin çekirdek aile ile sınırlı kalmayıp akrabaları da içerebileceğini düşünüyordu. SSCB'de devrimin ilk yıllarında nüfusun %80'i köylü halktan oluşmakta ve tarım nüfusun çoğunluğunun uğraşını oluşturmaktaydı. Chayanov'a göre, ailede insan sayısı arttıkça aile babası çalışmaya daha çok motive olmaktadır. Bu şekilde çocukların veya diğer aile üyelerinin aç kalmaması için daha fazla çalışmak zorunda kalacaktır. Çocuklar büyümeye başlayınca bu sefer onlar da aile ekonomisini ayakta tutabilmek için iş başına geçecektir.

Chayanov'a göre aile ekonomisi bilinen ekonominin farklı görünüşüdür. Sıradan ekonomi kanunları burada işlevsiz kalmaktadır. İlk önce bu sistem diğer sistemlere göre daha karlıdır; ikincide ise aile ekonomisinde emek arzı yoktur. Emek arzı olmayınca işveren - işçi ilişkisi yoktur, çünkü her şey aile üyeleri tarafından yönetiliyor ve yapılıyor. Bu yüzden aile üyelerinin çalışma isteği yüksektir ve üyeler, ailesinin ekonomik açıdan daha da kalkınması için daha fazla çalışmaya razı olur. Tüm üretim faktörleri etkin kullanılacaktır. Bu şekilde de aile tarımdan zararlı çıksa da, aile babası çocuklarının aç kalmamasını sağlamaya çalışmaktadır. Fazla üretim olduğu zamanda ise yerli pazarlara çıkarak ürünlerini satabilmektedir. Chayanov askeri komünizm döneminde hükümet ailenin üretimden %70'ini vergi aldığı sürece ailenin çalışma motivasyonunun kalmadığını belirtmiştir. Aile ekonomisinde en önemli faktör emektir. Bu sistemin bir artışı da aile ekonomik krize girdiği sürece çökse bile kesinlikle krizden çıkacaktır. Kapitalist ve feodal sistemlere göre önemli bir farkı da budur (Nikulin, Runivers Online Kütüphanesi).

Bu şekilde tüme varım yaparak, her aile kendi içinde gelişerek aile ekonomisini ayakta tutabilirse ülke çapında da gelişme olacağını öne sürer. Chayanov, modellerinde tarım ekonomisini küçük çaplı yani çekirdek

aileden oluşan birimlerin, makro seviyedeki kuruluşların yani kooperatiflerin yardımı ile de ülke ekonomisini kalkındırılabilceğini öne sürmüştür.

Dolayısıyla Chayanov'u kooperatiflerle ilgili görüşleri olmadan anlamak imkânsızdır. Kooperatifler aile ekonomilerini bir arada tutan, aile ekonomisinin bir üst haliydi. Chayanov, o dönemde geliştirilmek istenilen kolektivistlere alternatif olarak düşünülen kooperatifleşme ile dönemin sorunlarını kısa zamanda halledilebileceğini ileri sürdü. Chayanov'a göre kolektivistizm ile sorunların çözülmesi biraz daha yavaş ilerlemekteydi.

Kooperatifleşmede çiftçi ailesi ekonomiyi kontrol ederken kolektivistirmede kontrol hükümetin elindeydi. Bolşevikler sorunları kolektivistizm yoluyla halletmeye çalışırken Chayanov, kolektivistizmin makroekonomik mekanizma ile uyumlu çalışsa da küçük çaplı ekonomilerde işe yaramayacağını anlatmaya çalıştı.

Kolektivistleşmenin daha ilk basamaklarında Chayanov devlet için etkin tarımın gelişmesi konusunda planlar bulmaya çalışıyordu. Ancak Stalin rejiminin propagandası altında kalarak çevreden gelen eleştirilerden dolayı zor durumda kaldı. Chayanov Stalin'in kolektivistleşme ve hızlandırılmış endüstri politikasına karşı, Bukharin'in destekçisi olarak görüldü (Tarhanov, 2011). Sonunda Stalin'in başını çektiği kolektivistleştirme yaklaşımı benimsenerek Türkmenistan'ı de kapsayan tarım sistemi yeniden yapılandırıldı.

2.2. Bu esnada Türkmenistan SSC'si

Komünizme giden yolda Orta Asya halklarının göçebe hayatı ilk sorunlardan biriydi. Çarlık Rusya'sı zamanında bu problemi çözebilme için belli reformlar yapılmışsa da Sovyet hükümeti bunları yeterli bulmaz. Bu nedenle ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında olan ve baskı ile uygulanan reformlardan biri göçebe halkın yerleşik hayata geçirilmesi olur.

Çarva hayatından yerleşik hayata geçmeye başlayan çobanlara bazı kolaylıklar, vergi indirimleri yapılır, tarım aletleri ve malzemeleri verilir. Çarvaları yerleşik hayata geçirmenin asıl amacı, Orta Asya topraklarını özellikle Türkmenistan ve Özbekistan topraklarını "pamuk tarlasına" çevirmektir (Gollanma Kitaphanasy, "Çarwalaryň Oturymlylyga Geçirilmegi").

2.3. Türkmenistan da Kolektivistleştirme

7 Eylül 1924 yılı Orta Asya Genel Kurulu'nda Türkmenistan Cumhuriyeti'nin gelecekteki kesin sınırları belirlendi. Günümüzdeki Türkmenistan sınırları o dönemde çizilen sınırlardır. Aynı yıl Türkmenistan Sovyetler Sosyalist Cumhuriyeti kurulur. Türkmenistan kolektivistleşme yolundan da geri bırakılmaz ilk "Kolhozlar" ve "Sovhozlar" burada kurulmaya başlanır. 1928 yılında köylü hanelerin sadece %0,5'i kolektivist çiftliklere bağlı iken 1940 yılında ise %94,9'u kolektivist çiftliklerinin elindeydi. Aynı şekilde de ekilebilir alanlar 1928 yılında %0,6'sı kolektivistleşirken 1940 yılında ise %99,9'u kolektivistleşmiştir.

Tüm Sovyet Cumhuriyetleri köylüleri kolhozlara gönüllü katılmaya davet ediyordu. Kolhozlar için topraklar, hayvanlar, özel olan barajlar, kuyular gönüllü olarak talep edildi. Kabul etmek istemeyenler de "Kulak" [5] olarak adlandırıldı.

Tablo 1: TSSC Kolhoz Verileri

	1932	1940	1950	1956	1961	1966	1970	1976	1980	1988
Kolhoz sayısı, (adet)	1508	1548	573	351	330	325	331	338	317	344
Kolhoz haneleri, (bin adet)	118	128	105	104	124	143	156	181	183	...
Kolhozlarda ortalama hane sayısı, (adet)	79	87	188	287	384	445	477	542	584	...

Kaynak: TSSC'nin ulusal ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları Yayınlarından.

Sovhozların kurulması tarım ekonomisinin değişmesinde Leninist planının önemli ayaklardan biriydi. Sovhozlar ilk olarak 1917 yılında kurulmalarına rağmen NEP dönemi sürecinde pek etkin olamazlar ancak 1929 yılında geniş çaplı bir yayılım gösterirler. 1928 yılında tüm SSCB'de 1497 sovhoz varken bu rakam her dönem daha da artar.

Tablo 2: TSSC Sovhozların Genel Göstergeleri

	1940	1950	1956	1959	1961	1966	1970	1976	1980
Sovхозlarda işçi aylık ücreti, ruble	88,1	102,9	211,6
Sovхозlarda traktör sayısı, Adet	215	124	177	933	1162	1872
Sovхозlarda ekim alanı, bin ha	8,3	5,2	7	28,9	45,4	45,6	58,0	74,0	163,0

Kaynak: TSSC'nin ulusal ekonomisi: İstatistiksel derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980 Yılları yayınlarından.

Tablo 3: Ekilebilir Alanların Kullanıma Göre Bölünmesi, Bin Ha

	1913	1928	1940	1950	1961	1970	1980	1986	1990
Ekilebilir alan	318,3	332,2	410,9	367,6	445,6	636	895	1161	1231

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları yayınlarından.

Ekilebilir alan SSCB döneminde artar; 1913 yılında tüm Cumhuriyette 318,3 bin ha iken, 1990 yılında da bu rakam 1231 bin ha ya ulaşır. Ana ürün pamuktur; ülkede pamuk mono-kültürü kurulurken diğer tüm ekinler arka plana atılır. Ayrıca hayvancılıkta ulaşım aracı olarak kullanılan hayvanlar azalırken Karakul (Garagölü) koyununa yünü ve etinden dolayı çok önem verilir. Ülkede 1935 yılında daha önce hiç yetiştirilmeyen hayvan olan domuz getirilir ve domuz ile ilgilenen kolhozlar ve sovhozlar kurulur. Türkmenistan topraklarının büyük kısmı hayvancılık için mera olarak kullanılır.

Türkmenistan Cumhuriyeti 74 yıllık Sovyet hükümetleri döneminde çok değişir. İlk önce, bu topraklar nihayetinde birleşerek bir ülke haline gelir, kendi sınırları oluşur. Ekonomisi gelişir, kültürü çok değişime uğrar. Eskiden hanlıklara bağlı olan kabileler, Sovyet Hükümeti sayesinde okuma ve yazma öğrenerek, 1950-1960'lı yıllarda bazı Avrupa ülkelerine göre daha yüksek oranda eğitilmiş insana ev sahipliği yapar hale gelir. Din eskisi kadar insanların nabzına basmasa da dil ve kültür gibi milli değerler korunur. Tarımsal yeterliliği fark edilen topraklar, teknoloji ve eğitim sayesinde daha etkin bir şekilde kullanılır.

3. SSCB Dağılınca Türkmenistan

SSCB dağılınca birliğe üye olan ülkeler merkezi planlı sistemden uzaklaşıp, piyasa ekonomisini tercih etmeye başladılar. Bu süreçte 90'lı yıllar tüm SSCB Cumhuriyetleri için ağır geçti. Eskiden bir makinenin parçaları gibi uyum içinde çalışan Cumhuriyetler birlik dağılınca kendi problemleri ile baş başa kalır.

1990'lı yıllar birçok reformun yapıldığı deneme ve yanılma yılları olur. 1990'lı yılların başında Türkmenistan Orta Asya ülkelerinden tarımın özelleştirilmesini kanunen kabul eden ilk ülke olmasına rağmen gerçek hayatta uygulaması çok kısa zamanda durdurulur ve "özel toprak mülkiyeti" daha çok toprak kiralama olarak uygulanır. Geçiş dönemi, vatandaşlara belli bir miktar alanı özelleştirme yolu ile vermeye izin verse de büyük parçalı topraklar hala devlet kurumları veya devlet ile birlikte çalışan birliklerin mülkiyeti altındadır ve bunlara çiftçilere kiralama hakkı tanınmıştı. Bu değişimler tarımda 3 farklı gruplaşmaya sebep olur *klasik hane halkı arazileri* (halkın kendi isteklerine göre kullanılan küçük parçalı topraklar), *Dayhan Çiftlikleri*, *Köylü Birlikleri (Dayhan birlikleri)* (Lerman vd., 2012:6). 1990'lı yılların başında deneme olarak geçen reformlar ile çiftçilere verilen topraklar. Zamanla bu reformlar durdurularak, çiftçilere büyük çaplı toprakların dağılımı aniden kesilir.

Tarımda artık kolhoz ve sovhozlar yoktur, ancak bu sistemler tamamen de yok olmaz. Onların mirasını *Dayhan birlikleri* devir alır. 1997 - 2007 yılları arasında bu birliklerin 3 ana rolü ve görevi vardı (Lerman vd., 2012:7). Bu görevler şöyleydi:

Birincisi, çiftçilere kiraya verilen toprakların "bekçiliği" görevini yapmak;

İkincisi, komisyon karşılığında köylerde köy altyapısını sağlayan belediye işlevini görmek;

Üçüncüsü, kamu tarım ürünleri siparişlerini Karendçilere (Kiracı - Toprağı kiralayan çiftçi) ileten aracı olarak, siparişlerin yerine getirilmesini kontrol etmek (Lerman vd., 2012:7-8).

Tablo 4: Türkmenistan da Ana Tarım Üreticilerinin Genel Özellikleri

	Hane halkları	Dayhan Çiftlikleri	Kiracılar
Toprak mülkiyeti	Özel mülkiyet	Kamudan uzun dönemli kira	Köylü birliklerden kira
Toprak kalitesi	Ekilebilir	Ekime müsait + çöl	Ekime müsait
Çiftlik büyüklüğü	0,5 – 1 ha	20 – 50 ha	3 – 10 ha
Ekilen ekim	Bahçelik ekinler, bazı tahıllar	Tahıl, pamuk, bazı bahçeli ekinler	Tahıl, pamuk, bazı bahçeliler
Hayvancılık	Evet	Çok az	Sadece hane halk topraklarında
Kamu arzı	Hayır	Belli bir ürünlerde var	Stratejik mallar için zorunlu; başkaları için yok
Satış anlaşması	Pazar	Kamu yolları (doğrudan), bazı mallara pazar izni	Kamu anlaşmaları (köylü birlikleri anlaşmaları ile)
Çiftlik girdileri, hizmetler	Pazar	Kamu girdileri ve Pazar	Kamu girdileri (birlikler yardımı ile) ve Pazar

Kaynak: Turkmenistan Agricultural Sector Review, FAO Investment Centre, s: 5.

Dayhan Birlikleri Chayanov'un önerdiği kooperatiflere benzemektedir. Kiracılar ile hükümetin arasında aracıdır. Çiftçilerden ürünleri hükümet adına satın alarak gerekli işletmelere yönlendirmektedir. Dayhan Birlikleri üyelerine sadece toprak değil, gerekirse hayvan ve tarım aletleri "Türkmen malları birliği" veya "Türkmen oba hizmetleri" ile sözleşme imzalayarak kiralayabilmektedir.

Yeni sistemde ayrıca kiralanan topraklar haricinde, hanelerin, ortalama 0,5 – 1 ha arasında büyüklükte toprakları mülk edinmesi de yer almaktadır. Bu topraklar "Mellek" veya "Mellek yeri" olarak adlandırılmaktadır. Mellek yerinde genellikle halk kendi ihtiyaçları için tarım yapmakla birlikte elde edilen ürünlerin ortalama %25-50'si köy ve kent pazarlarında satılmaktadır.

Sonuç

1917 yılı öncesinden başlayarak Türkmenistan üç farklı tarım sisteminin yaşandığı bir ülke olmuştur. Sovyetlerden önce Türkmen topraklarında kabile-köylü tarım sistemi uygulanırken, Sovyetlerle birlikte merkezi planlı sisteme geçilir. SSCB dağıldıktan sonra da karende topraklar ve Dayhan birlikleri yaygın belirleyici yapı olur.

SSCB'den önce adaletli toprak dağıtım sistemi yoktu. Bolşeviklerin deyişi ile "Kulaklar" vardı. Doğal olarak kulaklar da kendi mülkiyetini paylaşmak istemiyordu. Fazlasıyla çiftçi topraksız olduğu için sadece kulakların zenginliği, refahı artıyordu. Ancak köylüler kendi kendine yeten köylülerdi. İhtiyaçlarını kabile sosyal örgütlenmesi içinde karşılamaya çalışıyordu ve kendi kendine yetebilen bir ekonomi varlığını sürdürülmekteydi.

Kolektif çiftliklerin ortaya çıkması verimsiz toprakların azalmasını, makine ve teknolojinin gelişmesini sağladı. Çiftçiler geçimlik seviyedeki tarımdan kurtulup, önemli bir gelişme refah artışı sağlayacak seviyede gösterdi. Tarımda verimli topraklar arttı, makine ve teknoloji dönemine göre iyi gelişti. Kolektif tarım çiftçilere istihdam, gelecek garantisi sağlasa da köylerdeki geleneksel tarım sistemlerini yok etti. Çalışkan, çok fonksiyonlu ve girişimci köylü tabakası yok oldu. Köylülerin emeklerinin bir sonucu olarak çıkarları kayboldu, köylüler mülkiyet ve emeklerinin sonuçlarına yabancılaşmışlar. Hayvancılıkta azalma gerçekleşti. Devlet, tarım sektörü ekonomisinden sanayi sektörüne kaynak pompalamak için bir sistem yarattı. Tarım sektörü, Stalinist ekonomi direktifinin ayrılmaz bir parçası haline geldi. SSCB ekonomisini çok kısa zamanda ABD'den sonra 2. Büyük ekonomi haline gelmişti ancak bu gelişme milyonların ölümüne de sebep olmuştu.

Kolektivizm uğruna milyonların ölümü Stalin için hiçbir şeydi. Çünkü bu "kurbanlardan" sonra ekonomisi gelişmiş ülke kurmayı başardı. Ancak önemli olan kurmak değil de devamını getirip ayakta tutabilmektir. Nitekim 1970'lere gelindiğinde sistemde sorunlar olduğu artık açıktı ve 1980'lerde Gorbachev "Perestroyka" planı ile ülkeyi başarılı bir şekilde "ayakta tutacağını" sanmış olmalı ki tamamen yapıyı değiştirecek politikalara yöneldi. Bu politikalar sonunda SSCB'nin dağılmasına sebep oldu. 1991 yılı 27 Ekim'de Türkmenistan Cumhuriyeti de SSCB'den bağımsız oldu.

Sovyetler dağıldıktan sonra ve günümüzde Türkmenistan tarım sistemi karma bir yapıya sahiptir. Kolektif tarım sistemi küçük çapta devam ederken köylü tarımı da yeniden canlanmaktadır. Genel olarak tarımda

piyasa ekonomisi yoktur fakat özel topraklarda üretilen ürünlerin piyasası oluşmuştur. Dayhan birliklerine çiftçi ile hükümetin arasındaki aracı olarak bakılırsa, Dayhan Birlikleri bir çeşit devlet destekli kooperatif işlevi görmektedir ve Türkmenistan tarımda onun adını anmasa da Chayanov'un SSCB'de uygulanmasını önerdiği tarım sistemine benzer bir sistem uygulamaktadır. Hem kooperatifler hem köylü/aile tarımı hem de kamusal mülkiyet ve yönlendirme bir arada bulunmaktadır. Dahası 1990 sonrası tarımdaki en önemli gelişme köylü tarımının geçerli olduğu sebze ve meyve üretiminde gerçekleşmiş bulunmaktadır.

Chayanov'un belirttiği gibi köylü ailesinde babası çocukların aç kalmaması için elinden geleni yaparak kendi emeğini sömürmektedir. Günümüzde kiralanan topraklardan çiftçiler yeterince kar/gelir elde edemediği için tarım dışı faaliyetlere ve özel topraklardaki ürünlerin satımından gelir sağlamaya çalışmaktadır. Tarlalarda aile fertleri kendi çıkarı için çalışmakta olduğu için işveren işçi ilişkisi yoktur. İnsanların esas motivasyonu kendi refahlarını artırmak ve sosyoekonomik amaçlarıdır.

Toprak kiralama sistemi ile devlet çiftçinin önünü hem kapatmakta hem de açmaktadır. Bağımsızlıktan sonra kiralama sistemi ile çiftçilerin refah seviyesi belli bir dönem arttı. Hükümet kiralanan topraklardan alınan ürünleri çiftçilere pazar fiyatına satmaya izin verdiğinde veya çiftçilere kiralanan topraklarda ne ekileceği konusunda serbest hareket etmesine izin verdiği sürece kiracıların refahının arttığı söylenebilir. Ayrıca çiftçilerin tarım ürünleri konusunda yaratıcılığı da artmaktadır. Hükümet köylülerin hayvan sayısına karışmadığı için hayvancılıkta da gelişmeler yaşanmaktadır.

Türkmenistan tam anlamda pazar ekonomisine geçememiş, geçiş döneminin başında kalmış bir ülkedir. Tarım sektörünün geneli devlet tarafından veya devlete bağlı kuruluşlar tarafından yönetilmekte, çiftçilerin büyük kısmı karendeci (kiracı) olarak, Dayhan birlikleri adına çalışmaktadır.

Yine de Türkmenistan tecrübesi açıkça göstermektedir ki tarımcıların yaratıcı enerjisi, tarım imkânlarını kullanmada özgür olmaları, geleneksel tarım yapısının özelliği olan birden çok faaliyeti bir arada yürütebilme becerileri teknoloji, finans ve ürünlerin işlenmesi ve pazarlanmasını sağlayan kooperatif / kamusal sistemlerle desteklendiğinde hem tarımcılar hem de toplum için daha etkin bir ekonomik işleyiş ve refah artışı sağlayabilmektedir. Bu değerlendirme geniş tarım alanlarında birkaç üründe uzmanlaşmaya gitmiş ve geniş meraları ile hayvancılık potansiyeli olan bir tarım için geçerlidir. Farklı koşulları olan ülkelerde farklı tarım uygulamaları ya da sistemleri daha etkin olabilir.

Son Notlar

[1] Hasse sistemi – Çiftçi padişahın topraklarını kiralar ve kiranın bedelini çalışarak öder.

[2] Ynam – Hanın saygısını hak eden insanlara belli bir toprakları belli bir dönemliğine kullanma hakkı.

[3] Kolhozlar – “Kollektivnoye Hozyaystvo – Коллективное Хозяйство” teriminin kısaltmış hali olarak, SSCB köylerindeki ekonomik yönetimin bir görünüşü idi. Üretim faktörleri (su, toprak, makine, hayvanlar ve diğerleri) toplum kullanımında idi. Toplumun kararı ile üretim faktörlerinin kullanımı ve köylülerin çalışma pozisyonu belirlenmekteydi. Kolhozun ana üretimi bitkisel üretim ve hayvancılıktır. Aynı zamanda balıkçılık ile uğraşan Kolhozlar da olmuştur. Kolhozun ana üretimi bitkisel üretim ve hayvancılıktır. Aynı zamanda balıkçılık ile uğraşan Kolhozlar da olmuştur. Kolhozun alt bölümleri şu şekildedir: *Katılımcılar, çiftlikler, brigadeler, bağlantılar (zvenya)* ve diğer alt bölümler.

[4] Sovhozlar – “Sovetskoye Hozyaystvo – Советское Хозяйство” teriminin kısaltılmış hali olarak SSCB'nin devlet kuruluşu idi. Kolhozlardan farkı “gönüllü zorunlu” katılımı olan çiftçilerin kendileri tarafından finansal etmiş oldukları kamu birlikleri yerine, Sovyet hükümeti tarafından finanse edilen kamu kuruluşları idi. Kolhozlarda çalışanlar kolhoz üyeleri olan çiftçilerdi, ancak sovhozlarda sabit ücrete sahip olan kiralanan işçilerdi. Sovhozlarda işçiler ücretini para şeklinde alırken, kolhoz üyeleri “Trudodni – Трудодни” olan veya çalışma defterlerinde çubuk şeklinde yazılan not idi. Bu notlara göre yılsonunda kolhoz yöneticileri çiftçilere ihtiyaçlarını (un, ekmek, yağ, vb.) mal olarak vermekteydi. Bu sistem 1965 yılına kadar devam etti. 1928 yılından başlayarak sovhozlar kamu tarafından aynı anda siyasi, örgütsel, maddi yönden kalkınması desteklenen tarımsal ekonominin kuvvetlenmiş birliği olmuştur.

[5] Eski köy ağalarına veya köylü olup kendi topraklarını işleten kimseye “Kulak” denilmekteydi. Komünistler onlara çok karşıydı ve sosyalizmin ilk düşmanları olarak ilan ettiler. Lenin ve özellikle Stalin dönemleri hükümetleri “kollektivizme” geçiş amacı ile milyonlarca Kulağı yok etmiştir.

Kaynakça

- “Çarwalaryň Oturymlylyga Geçirilmegi”, *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/carwalaryn-oturymlylyga-gecirilmegi.html> (Erişim: 15.1.2017).
- Dinç, A. ve Çakır, R. (2008). *Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo-İktisadi Düşüncesi*. İstanbul: Ayrikotu Yayınları.
- Fedorov, K. M. (1901). *Zakapsiyskaya Oblast*. Aşabat: Parovaya Tipografiya.
- Lavrinenko, V., Gnusarev, A. ve Shihanovich L. (1958). *Ekonomika I Organizatsiya Sotsiyalitcheskogo Selskohozyaystva Turkmenistana*. Aşabat: Türkmengosizdat.
- Lerman, Z. ve öte. (2012). *Agricultural Sector Review: Turkmenistan*, FAO of the UN, Rome: FAO Investment Centre.
- Nikulin, A. (2014). *Agrarnik, Vlast i Selo: Ot Proshlogo K Nastoyashem*. Moskova: RANHiGS Yayınevi.
- Nikulin, A. (2004). “Chayanovskaya Versiya Kollektivizatsii”, *Otechestvennye Zapiski Dergisi*, <http://www.strana-oz.ru/2004/1/chayanovskaya-versiya-kollektivizatsii> (Erişim: 23.05.2015).
- Nikulin, A. Runivers Online Kütüphanesi, <http://www.runivers.ru/spec/lection/films184686/> (Erişim: 12.01.2017)
- Shamyradov, A. (1990). *Agrarnyye Otnoshenii v Zakapsiyskoy Oblasti v Kontse XIX – Nachale XX v.*, Aşabat: Türkmenistan’ın İlimler Akademisi, İlim, 1990, s.14.
- Shanin, T. (2005). “Chetyre S Polovinoy Agrarnyh Programmy Lenina”. *Otechestvennye Zapiski Dergisi*, <http://www.strana-oz.ru/2004/1/chetyre-s-polovinoy-agrarnyh-programmy-lenina> (Erişim: 25.11.2016).
- Sovetskaya Ensiklopediya. (1969-1978). *Bolshaya Sovetskaya Ensiklopediya*. Moskova: Sovyet Ansiklopedi Yayınları.
- Sovetskaya Ensiklopediya. (1986). *Sovyet Ansiklopedi Sözlüğü*. Moskova: “Sovetskaya Ensiklopediya” Yayınevi.
- Tarhanov, O. V. (2011). “Sushnost Kooperatsii, Po A. V. Chayanovu I Sovremennost”, *K Ejegodnym Chayanovskim Chteniyam*, S.21, ss.123-126.
- TSSC’nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme. TSSC’nin İstatistik Kurumu. Aşabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları yayınlarından.
- Turan, G. ve Dinç, A. (2015). *Bolşevik Esaretinden Enerji İmparatorluğuna Türkmen İktisat Tarihi*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Toplanmış Belgeler. (1937). *Vosstaniye 1916 Goda v Turkmenii*. Aşabat: Türkmeniz.
- Türkmenistan SSC İlimler Akademisi. (1968). *Sowet Türkmenistanyň Taryhy (1938-1967)*. Aşabat: Ylym Neşiryaty.
- World Bank Technical Paper. (2001). *Turkmenistan An Assessment of Leasehold-Based Farm Restructuring*. Europe and Central Asia Environmentally and Socially Sustainable Development Series.